

תאריך : 25.4.14

מכון שנקר לתיעוד וחקר העיצוב
Shenkar Design Archive & Research Center Israel

מאמרים / Articles מאמרים מעיתונים ומכתבי עת Publications Articles

כותרת המאמר:	לקרוא תמונה: על 'על זנבה של ארנבת'
שם המחבר:	ריינר אביגיל
נושאים:	ספרי ילדים, טיפוגרפיה, עיצוב גרפי
מושא:	איורים וטיפוגרפיה של שמרית אלקנתי לשיר ילדים, 'על זנבה של ארנבת', מאת דליה רביקוביץ'
תאריך פרסום:	יולי 2013
מקור המאמר:	היסטוריה ותיאוריה: הפרוטוקולים, 28 (2013) /https://zzzen.secured.co.il/sites/bezalel/home/he/1373175139
שפה:	עברית
מספר עמודים:	8
תחומי עיצוב:	תקשורת חזותית
קטגוריות עיצוב:	איור, עיצוב אות, טיפוגרפיה, ספרים
מילות מפתח:	איור, עיצוב אות, טיפוגרפיה, ספרים, ספרי ילדים, עיצוב גרפי, דליה רביקוביץ', שמרית אלקנתי, בתיה קולטון, קובי פרנקו, דלית לב, שנקר, ארנבת, חיות, צמחים, מסע, נופים, תנועה
המלצות וקישורים:	"תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", "הפנקס: כתב עת מקוון לספרות ותרבות לילדים", 23.8.2012 http://ha-pinkas.co.il/?p=10421
באדיבות:	ריינר אביגיל
זכויות יוצרים:	עבודה זו מוגנת ואין להעתיקה או לשכפלה מבלי אישור © This work is copyright protected
תקציר:	אביגיל ריינר מתחקה אחר המרכיבים המעורבים בהפיכת השיר 'על זנבה של ארנבת' מאת דליה רביקוביץ' לספר ילדים. ריינר מתייחסת ל"פן הפרשני" שבעבודת המאירת שמרית אלקנתי, אשר הוסיפה באיוריה סיפור מסגרת ואלמנטים שאינם מופיעים מילולית בשיר. כן מתארת ריינר את האופן שבו יצרה המאירת אשליה של זמן ושל תנועה. המאמר מבוסס על פרשנות אקדמית, על ניתוח פרשני עצמאי ויש בו התייחסות למרכיב העיצוב הגרפי בספר ולעיצוב הטיפוגרפיה שהמאירת אחראית לו.

לקרוא תמונה: על 'על זנבה של ארנבת'

אביגיל ריינר

"על זנבה של ארנבת" הוא שירה של המשוררת דליה רביקוביץ' שהופיע באנתולוגיית שירים לילדים "חגיגה של שירים"¹. הפיכת השיר לספר העומד בזכות עצמו נעשתה במסגרת תרגיל בקורס איור בהנחיית המאירת בתיה קולטון, במסגרת לימודיה של המאירת שמרית אלקנתי במחלקה לתקשורת חזותית בשנקר. הספר יצא לאור ב־2012 על ידי הוצאת "עם עובד" אחרי תהליך ממושך של איור מחדש של כפולות הספר תוך שיתוף פעולה עם העורכת דלית לב והמעצב קובי פרנקו.

כמו רבים משיריה של המשוררת דליה רביקוביץ', גם השיר "על זנבה של ארנבת" מתאר מסע אל מרחבים רחוקים ומדומיינים. בעוד בשיריה של רביקוביץ' המרחבים והמסעות נדמים כאמצעי לבריחה מן המציאות היומיומית הכואבת², בשיר זה קיים אלמנט תמים וילדותי, המאפשר הזדהות עם הילד שמייצר לעצמו עולם פנטסטי תוך כדי מסע במקומות שונים ברחבי העולם, חיפוש ותנועה מתמדת ("נסעתי באוטו וגם ברכבת", "ואפשר גם לשוט בספינת מפרשים", "נגיע בערב לנמל קפריסין", "פעם אטוס לצרפת במטוס", "ואגיע עד ארץ האסקימוס" וכו').

שיר המסע של רביקוביץ' מקבל חיזוק בעזרת בחירת הפורמט הפנורמי של הספר. אלקנתי מעידה שכבר בשלבים הראשונים של האיור היא בחרה בפורמט הרוחבי לספר: "הרגשתי שלטקסט מתאימות סצנות פנורמיות של נוף עם הרבה התרחשות ותנועה."³ בחירה מושכלת זו מאזכרת אלבומי מסע קלאסיים שעל פי רוב מעוצבים בפורמט פנורמי. המאירת בחרה לא רק לאייר את מושאי השיר של רביקוביץ' אלא גם להוסיף סיפור מסגרת כדי לחזק את המימד הממשי מול המימד הדמיוני: גיבור הספר נמצא בדרכו לגן הילדים המקומי־ישראלי, כשבמהלך המסע אל הגן ובשהות בו הנוף משתנה ומתחלף

1 רגב, מנחם (עורך). חגיגה של שירים, הוצאת עם עובד, 1977

2 דוגמה לכך ניתן לראות ב: רביקוביץ', דליה, "שני איים לניו זילנד"

בתוך אהבה אמיתית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1987, עמ' 71-72

3 "תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", הפנקס, אתר, 2012

בחיות אקזוטיות ונופים מדומיינים. על ידי איור של סיפור מסגרת שאינו מופיע מילולית בשיר של רביקוביץ', המאיירת מאפשרת לקרוא להזדהות עם סיטואציה מוכרת: הרצון לברוח מן המציאות השגרתית (הנסיעה לגן הילדים), אל מרחב אחר ושונה, רווי בחוויות (כל מה שמחוץ לגן הילדים). גורם נוסף המחזק את הקשר בין טקסט לדימוי הוא ריבוי האלמנטים (ריבוי צמחים, חיות, דמויות, טקסטורות וכד') המאפשר לקרוא את הטקסט להתעמק ולחפש את פרטי הפרטים, אלה שמצויים במלל ואלה שהוסיפה המאיירת בעצמה ללא קשר ישיר לטקסט של רביקוביץ'. הרחבת השיר על פי ראות עיניה של המאיירת ניכרת על ידי השלמת פרטים באיור שלא דווקא מצויים בטקסט, פעולה המדגישה את הפן ה'פרשני' של המאיירת. החוקר יוסף שוורץ מציג אופי כזה של איור כמאפשר חירות יצירתית בניגוד לאיור הקשור ישירות לטקסט:

"איורים אלה לא רק ממחישים את התמליל ומוספים לו מימד, כי אם גם מפרשים אותו לפי נטייתו של המאייר. הם אף מפרשים דברים שהתמליל אינו נוגע בהם... המאייר עצמאי יותר ושואל: מה מצוי מאחורי המילים?"⁴

הדימויים בספר "על זנבה של ארנבת" נמתחים מקצה עמוד עד קצהו השני ("בליד"). רובם ככולם מייצרים קומפוזיציה בתנועה מימין לשמאל, עם כיוון הקריאה. פעולת הדפדוף בין כפולה לכפולה מושכת אחריה תנועה הנוצרת על ידי קומפוזיציות אלכסוניות הנמתחות מקצה אחד של הכפולה אל הקצה השני, מבטם של בעלי החיים והדמויות לכיוון הצד השמאלי של הדף ובעיקר על ידי חיתוך עקבי של הארנבת שמזנקת ובורחת מהדף הנוכחי אל עבר הכפולה הבאה ומושכת אחריה את האלמנטים הנוותרים כולם.

אשליית התנועה לאורך הספר כולו נראית כהשראה ישירה מן הפורמט האיורי שבספרי קומיקס (נספח א'). אחד המרכיבים הדומיננטים בפורמט זה הוא אשליית הזמן הנוצרת על ידי ריבוי פריימים המרכיבים תנועה או לחילופין מעבר של תנועה בין פריימים אחד לשני. אשליית התנועה באיוריה של אלקנתי הינו לאחד המרכיבים הדומיננטים ביותר בספר, כשהמרחב החזותי מהווה מסגרת של התרחשות בזמן, מרכיב אשר שוורץ קורא לו "הדימניזציה של התמונה"⁵. שוורץ טוען שקיימים כמה אופנים לקריאה של דימוי. אופן אחד הוא קוי, כזה שמאלץ את המסתכל לקרוא תמונה מימין לשמאל, לפי אופן הקריאה. אופן אחר הוא כאשר צורה נעה ממקום למקום על גבי אותו משטח על מנת ליצור אשליית תנועה רציפה המייצגת התרחשות בזמן. על כן האיורים "מעוררים רושם של קינטיות (תנועתיות) רבה"⁶. באיוריה של אלקנתי ניתן להבחין בשני המרכיבים הללו המובאים יחד ומחזקים את הציר האופקי באמצעות תזזיות הנוצרת על גבי שטח הכפולה.

שוורץ, יוסף, "ההקשרים בין התמליל והאיור בספרות ילדים",

הדר הגן, כרך ל"ח, חוב ב-ג, תשל"ד, עמ' 240.

שם, עמ' 251

שם, עמ' 251

דוגמה נוספת למרכיב התנועה בספר היא באפיון גיבורת השיר, הלוא היא הארנבת, שמופיעה תמיד בתנועה – היא מאורכת, מקפצת, מזנקת, כשרק אוזניה מציצות ומופיעות בצורה אופקית כאילו רוח מנשבת ומנפנפנת אותם לצדדים. דמות הארנבת מופיעה לרוב בחלק העליון של הקומפוזיציה, קרוב לשמיים האינוסופיים (נספח ב'), היות והיא מייצגת עבור הילד את הבריחה, החופש הנוצר כתוצאה מן הפנטזיה. המאירת מולי בנג טוענת כי השימוש בחלקו העליון של הקומפוזיציה אינו מקרי, והוא מייצר תחושת חופש, רוחניות ושמחה.⁷

על אף האפיון היחודי של הארנבת בספר, נדמה כי דמותה מאזכרת סיפורי ילדים שעושים שימוש בתכונותיה התזזיתיות של הארנבת: עליסה בארץ הפלאות עם הארנב הממהר ומיץ פטל עם הארנב החמקמק שבכל פעם רואים רק חלק ממנו. מרכיב נוסף המדגיש את התנועה בספר הוא הילד גיבור הספר, שמופיע לאורך הספר כולו בליווי כלי הרכב שונים. בראיון עימה, המאירת מעידה כי היא נמשכת לאייר אותם: "אני אוהבת לצייר מכוניות. הרבה פעמים כשאני נתקעת בעבודה אני מציירת מכונית ואז דברים מסתדרים איכשהו".⁸

נדמה שאיוריה של אלקנתי מושפעים ממי ששם דגש עצום על תנועתיות באיוריו, הלוא הוא המאייר הבריטי רנדולף קלדקוט, בן המאה ה-19. קלדקוט נחשב על ידי רבים ל"גדול המאיירים", כפי שמגדיר זאת המאייר מוריס סנדק בנאום קבלת הפרס על שם קלדקוט בשנת 1964, כשמציין את היחודיות העצומה של איוריו:

"No one in a Caldecott Book ever stands still. If the Characters are not dancing, they are itching to dance. They never walk, They skip..."⁹

המשיכה של אלקנתי לאייר אלמנטים בתנועה אף היא מובהקת ביותר ובאה לידי ביטוי בכלי רכב ממונעים, בדמויות רצות במרחבי כפולת העמודים ובבעלי החיים המקפצים. אלקנתי מייצרת תחשה שעל ידי פריסה של כפולות הספר כולן ניתן להרכיב סרט נע היות ולא קיימת כפולה אחת סטטית בספר (למעט העמוד האחרון בספר, בו נדמה שהארנבת מגיעה "למנוחה ולנחלה").

האופי היחודי של האיור בספר מתבסס על טכניקה של ציור בעזרת תוכנה בסיסית-חינומית המותקנת על כל מחשב (Painter). על אף שקיימות תוכנות משוכללות לאיור בעזרת מחשב, אלקנתי בחרה להפוך את מגבלות התוכנה הבסיסית, ליתרון עצום. הקו הדיגיטלי המרוסק¹⁰ נחשב כמוגבל ולא איכותי ועל כן ברוב המקרים מאיירים ינסו להמנע ממנו. אולם באיורים של אלקנתי

Bang Molly, *Picture This: How Pictures Work*, SeaStar, NY, 2000, p.54 7

"תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", הפנקס, אתר, 2012 8

Sendak Maurice, *Caldecott & Co.* Michael di Capua Books, Farrar, Straus & Giroux, NY, 1998, p.145-146 9

קן שנעשה על גבי קובץ ברזולוציה נמוכה ובו רואים את יחידות הגרפיקה הבסיסיות, הפיקסלים, ממנו הקו מורכב 10

הקו מאפיין את הספר כולו. בעולם בו אנו רגילים להתרשם מתעלולי פוטושופ¹¹ שנועדו לכסות את המציאות האפורה והלא מחמיאה, אלקנתי מראה עד כמה השימוש בטכנולוגיה בסיסית ובעל מגבלות, מייצר יופי ואסתטיקה מתוחכמת. הטכניקה הנבחרת מכניסה אותנו באופן מושלם לתוך עולם הילדים בעידן הדיגיטלי של ימינו, שעושים שימוש בתוכנות ציור בסיסיות כגון ה"צייר"¹². זוהי למעשה כפעולת "אפיון", כלומר נתינת זהות יחודית לאיור שמטרתה לתת לו אופי מגובש.¹³

הקו המרוסק באיורים משכנע לא רק כקו הנוצר משימוש במחשב אלא כקו השואב השראה מטכניקות איור ותיקות כמו התחריט כשעל מנת לייצר דימוי יש צורך בחריטה של קווים על גבי משטח (נספח ג'). בשני המקרים, הקו המאוייר מאוד דומיננטי. לעיתים הקו הוא כה בסיסי ופשוט, שנראה כאילו הוא סקיצה ולא הדבר עצמו. הדבר מגיע לקיצוניות במילוי שטחי הצבע לאורך הספר, כשהשטחים כולם מבוססים על אוסף של קווים בניגוד למילוי השטח באופן אחיד. על כן על אף הדו־ממדיות שבאיור המודפס, קיים מימד טקטילי באיור של אלקנתי, שמעורר רצון פיזי לגעת ולמשש אותו.

ישנה תחושה של דחיסות ודחיפות באיורים בספר. כמעט שלא נשאר חלל ריק למעט איזורי הטקסט. הדחיסות המאפיינת את האיורים מזכירים את מוטיב "אימת החלל הריק" באמנות המיקנית שהתפתחה בין מצרים ליוון העתיקה בסביבות האלף השלישי לפני הספירה. המוטיב הנ"ל ניכר בעיקר בכדים מצויירים שדחסו דימויים זה אחר זה ללא רווחים או חללים ריקים. היות והתנועה במרחב המאוייר מוכתב על ידי החלל שבין הצורות,¹⁴ עצם הדחיסות שבאיורים בספר מדגישה את התנועה שבקומפוזיציות השונות.

אפיון הדמויות של אלקנתי מזכיר תקופות נאיביות בציור, בהן הציור התאפיין בשטיחות ללא פרטים, תפיסת נפח, עומק או פרופורציות מציאותיות. קו המתאר השחור המקיף את כל סגנון הדמויות בספר מחזק את האפיון הילדותי של האיור על ידי כך שתורם לדו־מימדיות והשטיחות של המרכיבים המאויירים. מאייר חשוב שעשה שימוש בסגנון קו שכזה הוא וולטר קריין. במאמר הסוקר את מפעל חייו, כותבת סוזאן מאייר כי הושפע מסגנונות דקורטיבים שונים כגון עיצוב כדים ביוון העתיקה וציור יפני קלאסי¹⁵. המשותף לשני הסגנונות הללו הוא קו מתאר שחור דומיננטי שתורם להשטחת הדמויות ולביטול הנפח שלהם. ניכר באיוריה של אלקנתי שהיא עושה שימוש דומה בסגנון הדמויות האנושיות בספר ובעיקר בדמות גיבור הספר שלרוב מופיע בפרופיל, ראשו תמיד גדול באופן משמעותי מגופו, איבריו אינם מפורטים – פרצופו מורכב מקווים פשוטים, ממש כשם שילדים מציירים את דמויות כגפרורים. אפיון זה מדגיש את היותו ילד קטן בעל ראש גדול מאוד ביחס לשאר גופו, ממש כשם שהפרופורציות של תינוקות אינן זהות למבוגרים. חוסר

-
תוכנת ציור מקצועית ממוחשבת	11
סער, יובל, "לרכוב על ארנבת", מוסף גלריה, <u>הארץ</u> , אתר, 9.9.2012	12
שוורץ, יוסף, תשל"ד. "ההקשרים בין התמליל והאיור בספרות ילדים", <u>חד הנגן</u> , כרך ל"ח, חוב ב-ג, עמ' 236	13
Bang Molly, <u>Picture This: How Pictures Work</u> . SeaStar, NY, 2000, p.85	14
Meyer, E.Susan, <u>A Treasury of the Great Children's Book Illustrators</u> , Abrams, NY, 1983, p. 216	15

הפרופורציה הזו אף מייצר דגש על כובע הטיסה היחודי של הגיבור, "כובע קסמים" המאפשר לו לצאת למסע פנטסטי כפי שמתואר בסיפור (נספח ד').

מרכיב העיצוב בספר "על זנבה של ארנבת" הוא ללא ספק אחד מהמאפיינים הדומיננטים ויוצאי הדופן משאר ספרי הילדים הישראלים שיצאו לאור לאחרונה. בתהליך הוצאה לאור של ספרי ילדים, לרוב נראה חלוקת תפקידים ברורה: המאייר אחראי לדימויים, העורך אחראי לעיבוד הטקסט והכוונת המאייר יחד עם תיווך הקשר עם המוציא לאור ולבסוף המעצב אחראי לבחירת הפורמט, עיצוב הטיפוגרפיה ביחס לדימוי והפקת הדפוס. נדמה כי שיתוף הפעולה במקרה של "על זנבה של ארנבת" הוא מוצלח במיוחד דוקא בגלל הזליגה בין בעלי התפקידים והתמיכה ההדדית. אלקנתי מציינת בראיון עימה שהסקיצות לאיורים הועברו הן לעורכת בהוצאת הספרים והן למעצב ולאחר אישורם "המשכתי לעבוד על הספר אחרי התייעצויות רבות עם קובי [פרנקו, מעצב הספר] והסקיצות השתנו שוב ושוב".¹⁶

מרכיב נוסף בשיתוף הפעולה הוא לקיחת האחריות של המאיירת על עיצוב הטיפוגרפיה, דבר שבדרך כלל נתון בידי המעצב הגרפי. הגופן שבשימוש בטקסט הרץ עוצב על ידי המאיירת באופן יחודי עבור הספר, על מנת להתאים את הטיפוגרפיה באופן מושלם לאיור (נספח ה'). הגופן מורכב מאותו קו מרוסק שמאפיין את האיורים בספר אך גם שואב השראה מטיפוגרפיה קלאסית בעלת תגים ("סריפים") בקצוות האותיות. הקשר האינטגרלי בין עיצוב האות לאיור הוא מרכיב שהופך את הספר ליוצא דופן היות ורוב ספרי הילדים משתמשים בגופנים קלאסיים כגון "פרנק-ריהל", "נרקיס" או "הדסה"¹⁷ על מנת לייצר מקסימום קריאות ובהירות עבור הקורא ובעיקר על מנת לא לחרוג ממסכמות עיצוב ספרי הילדים ולהסתכן בבעיית שיווק. להבדיל, הגופן אשר עיצבה אלקנתי אינו רק יחודי אלא גם חדשני.

שיתוף הפעולה בין העורכת, המאיירת והמעצב מזכיר את שיתוף הפעולה המוצלח בין המאייר וולטר קריין והמו"ל אדמונד אוונס. סוזאן מאייר מעידה עליהם שהיו "צוות מוצלח"¹⁸ ומתארת את הדו־שיח המקצועי שלהם שייצר שיטות דפוס יחודיות ותרם ליצירת סדרות רבות של ספרים מאויירים במחירים מוזלים, "לעם". במקרה של קריין ושל אלקנתי כאחד, המאייר לקח אחריות רבה על עיצוב הספר ולא רק על איור דימויים ועל כן בצפייה בספר ניכרת התפישה ההוליסטית שבו: כל מרכיבי הספר עובדים יחד החל מחווית הקריאה, דרך הצפייה בדימויים וכל מרכיבי הדפדוף במטרה ליצור עולם שלם, אחיד ומרתק.

16 "תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", הפנקס, אתר, 2012

17 דוגמאות לשימוש בגופנים אלה ניתן לראות בספרים כגון:

סוס, ד"ר, חתול תעלול, הוצאת כתר, 1957

הראל, נירה (עורכת), שרשרת זהב: שירי מופת לילדים, אחוזת בית הוצאה לאור, 2007

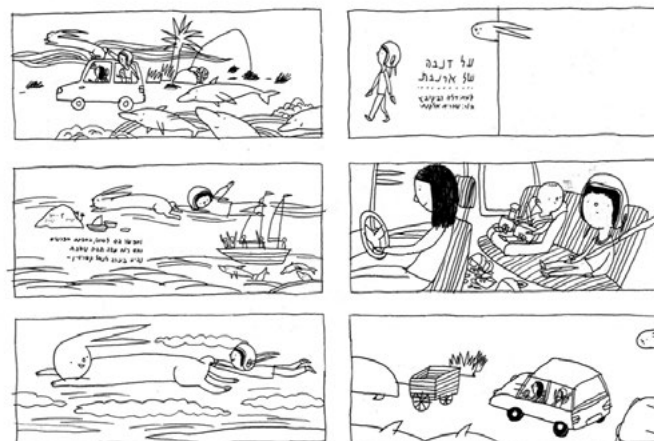
גפן, שירה, על עלה ועל אלונה, עם עובד, 2002

18 Meyer, E. Susan, A Treasury of the Great Children's Book Illustrators, 18

Abrams, NY, 1983, p. 82

נספחים

נספח א': סקיצות

מתוך: "תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", הפנקס, אתר, 2012

נספח ב': שימוש בחלק העליון של הדף

מתוך: רביקוביץ, דליה, "על זנבה של ארנבת", עם עובד, 2012

נספח ג': תחריט

מתוך: "תמונת פרופיל – שמרית אלקנתי", הפנקס, אתר, 2012

נספח ד': אפיון דמות הילד

מתוך: רביקוביץ', דלילה, "על זנבה של ארנבת", עם עובד, 2012

נספח ה': סקיצות לגופן "ארנבת"

מתוך: "גופן ארנבת - שמרית אלקנתי", אאא בית לטיפוגרפיה עברית, אתר, 7.9.2012